

КРИТЕРІЇ І ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВНЗ

У статті розглядаються критерії якості освіти у ВНЗ. Виокремлено на основі процесного підходу три групи критеріїв: критерії якості результату освітнього процесу, критерії якості умов протікання освітнього процесу, критерії якості реалізації освітнього процесу.

Ключові слова: *якість освіти, критерії, показники, критерії якості результату, критерії якості умов, критерії якості процесу.*

Процес об'єднання Європи супроводжується створенням загальноосвітнього і наукового простору, розробкою єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти і науки, де якість вищої освіти є основою формування цього простору. Ніколи ще проблема якості освіти в Україні не мала такого важливого ідеологічного, соціального, економічного і технічного значення, як нині. Висунення на перший план цієї проблеми зумовлене об'єктивними чинниками: по-перше, від якості людських ресурсів залежить рівень розвитку країни та її глобальної економічної конкурентоспроможності; по-друге, якість освіти набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентоспроможності випускників вищої школи на ринку праці.

Проблема відбору критеріїв і показників якості освіти є основною й знаходить своє відбиття в сучасних дослідженнях (А.Г. Бермус, Г.А. Бордовський, Ю.К. Ігін). Спроби визначення критеріїв якості підготовки фахівців для сфери освіти робляться у багатьох дослідженнях (А.Г. Бермус, Г.А. Бордовський, Ю.К. Ігін, А.А. Нестеров, Л.Л. Редько, С.Ю. Трапцін, Є.В. Яковлев та ін.). Як правило, розробка критеріїв базувалася на результативності навчання, тобто в остаточному підсумку на відповідності до стандартів.

Звертання до цього питання показує відсутність єдиної, науково обґрунтованої системи критеріїв і показників якості освіти, орієнтованої на потреби особистості, установ, в яких доводиться працювати випускникам ВНЗ, держави й суспільства в цілому. С.П. Масальських відзначає, що сучасна ситуація на ринках праці й освітніх послуг вимагає системного, багаторівневого й багатаспектного підходів до критеріїв оцінки.

Метою статті є виділення основних критеріїв, розробка комплексу оптимальних показників кожного з них, щоб забезпечити цілісність і всебічність моніторингу якості освіти у вищому навчальному закладі.

Насамперед необхідно визначити зміст понять "критерій" та "показник". За енциклопедичним словником "критерій" – це (від гр. κριτήριον, ознака, за якою можна судити про щось, мірило для визначення, оцінки предмета чи явища [1, с.731]), а ще підстава для оцінки або класифікації чогось [4, с.211]. У педагогічній теорії під поняттям критерій розуміють об'єктивну ознаку, за допомогою якої здійснюється порівняльна оцінка досліджуваного явища, ступеня розвитку його у різних обстежених осіб або сукупність таких якостей явища, що відображають його суттєві характеристики і саме тому підлягають оцінці [2, с.35]. Окремі автори розширюють поняття "критерію" як "кількісної величини, що визначає якісні характеристики процесу або явища" [3, с.36].

Критерій – це ознака, на підставі якої виробляється оцінка (Г.М.Коджаспірова, А.Ю.Коджаспіров); найчастіше він виступає як комплексний оцінний блок (В.І. Загвязинський, С.А.Гільманов), який конкретизується в показниках (і індикаторах) - сукупності характеристик, що дозволяють відбити рівень досягнення критерію.

Система міжнародних стандартів ISO визнає критерій як міру відбиття цілісності властивостей об'єкта, що забезпечує його існування; методологічний інструментарій управління якістю освіти; ідеальний зразок, що відображає вищий, досконалий рівень досліджуваного явища; засіб вибору або виміру альтернатив. А показник – це конкретний вимірник критерію, що робить його доступним для спостереження, обліку й фіксування.

Характеристика критерію прямо залежить від об'єкта дослідження, внаслідок чого моніторинг може розглядатися як методологічний інструментарій управління якістю освіти, як засіб, необхідний для вибору стратегії розвитку професійної підготовки, підстава для оцінки реального рівня освітніх досягнень студентів і ін.

Для будь-якого критерію характерна наявність показників, які відбивають найбільш важливі стійкі властивості об'єкта, що забезпечують його існування. Головними характеристиками "показника" є конкретність, що дозволяє розглядати його як більш частковий стосовно критерію, і діагностичність, що дозволяє йому бути доступним для спостереження й обліку.

Якість освіти – багатопланова категорія, і критерії її оцінки можуть бути самими різними. Можна виділити чотири основних аспекти оцінки якості освіти, які доповнюють один одного:

- гарантоване виконання базових стандартів і еталонів;
- досягнення поставлених цілей на різних етапах навчання (на вході, у процесі й на виході);
- здатність задовольняти попит і очікування споживачів освітніх послуг і зацікавлених учасників освітнього ринку;
- прагнення до вдосконалювання навчання.

Деякі дослідники віддають перевагу критеріям, заснованим на відстеженні когнітивних результатів освіти: ступеня досягнення конкретних цілей навчання, психічних особливостей (Д.Ш. Матрос, Д.М. Полев, Н.Н. Мельникова), - вважаючи, що основною метою антропоцентричної школи є інтелектуальне (розумове) виховання.

Показники, розроблені В.І. Загвязинським і К.В. Слісєєвим претендують на більшу об'єктивність: автори пропонують відслідковувати й аналізувати сам педагогічний процес та його результати на основі комплексного критерію ефективності. Складовими компонентами комплексного критерію є соціологічний, психологічний,

валеологічний, культурно-освітній, морально-розвивальний.

М.М. Поташник пропонує у "відносно цілісний комплекс" включити знання, уміння й навички, показники особистісного розвитку (інтелектуальної, емоційно-вольової, мотиваційної) сфер особистості, негативні наслідки освіти (поява дефектів здоров'я, негативний життєвий досвід і ін.). Великим плюсом представлених критеріїв можна вважати розширений розгляд результатів освіти, не тільки особистісних, але й результатів функціонування системи освіти, їх практикоорієнтований характер: автори пропонують оцінювати якість освіти залежно від етапу управління за п'ятью групами показників (показники оптимальності проекту, процесу, поточних, кінцевих і віддалених результатів освіти). Однaк розглянуті матеріали покликані оцінювати більшою мірою заклади середньої освіти.

Н. Острроверхова [9] розглядає *якість освіти* як сукупну, комплексну системну цілісну характеристику, яка включає в себе, окрім якості навченості, ще й цілу низку параметрів, завдяки врахуванню яких оцінка результатів навчання може бути як підвищена, так і зведена до нуля або навіть стати негативною. До них належать:

1. *Знання, уміння і навички.* При цьому — *знання* розглядаються як перевірені практикою результати пізнання людиною навколишнього світу. Уміння визначаються як здатність особистості ефективно виконувати певну діяльність на основі набутих знань у змінених чи нових умовах. *Навички* - це здатність виконувати будь-які дії автоматично, без поелементного контролю, автоматизовані вміння.

2. *Показники особистісного розвитку*, а саме: розвиток інтелектуальної, емоційної, вольової, мотиваційної сфер особистості, рівень розвитку її пізнавальних інтересів і потреб, сформованість стійкої мотивації пізнання, рівень креативності студента, його вміння самовизначатися в усьому, бути суб'єктом власної освіти і розвитку, а також ступінь моральної, фізичної, екологічної та іншої розвиненості.

3. *Негативні ефекти (наслідки) освіти:* перевантаження і перевтома, поява дефектів здоров'я, поява відрази до навчання.

4. *Зміни професійної компетентності викладача* і його ставлення до праці. В освітньому процесі викладач набуває досвіду професійної педагогічної майстерності і поряд з цим - негативного досвіду. Одні поступово рухаються до свого апогею, інші вичерпують свої психічні й фізичні можливості, стають нездатними до сприйняття інновацій.

5. *Зростання (чи падіння) престижу навчального закладу в соціумі.*

Г. Сазоненко серед критеріїв якості освіти виділяє, насамперед, рівень навчальних досягнень випускників відповідно до державних стандартів. Проте інформація про навчальні досягнення учнів, на її думку, не відображає повною мірою якості освіти, тому робити висновок про якість навчання у закладі та якість роботи вчителя неправомірно. До того ж навчальні досягнення учня є особистісним та індивідуальним прогресом (розвитком) учня в процесі навчання. А тому до найважливіших критеріїв вона також відносить: розвиток індивідуальних здібностей, творчого потенціалу учня (траєкторія особистісного розвитку); рівень сформованості ключових компетентностей, досягнутий випускниками (вимірювання початкового рівня при вступі до навчального закладу та випуску із нього); якість умов навчального закладу: матеріальна база, навчальне і методичне забезпечення, рівень професійної компетентності вчителів тощо. Зауважимо, у нормативних документах і педагогічній науці сьогодні немає єдиного погляду на визначення (вимірювання) компетентностей учня.

Незважаючи на це, основна сутність моніторингу полягає у своєчасному інформаційному забезпеченні прийняття ефективних управлінських рішень, що можливо в контексті якості освітнього процесу і його організації, які в даних дослідженнях не знайшли свого місця.

Спроба виділити критеріальні блоки оцінки якості освіти методом декомпозиції знайшли відбиття в роботі Ю.А. Конаржевського (таблиця 1).

Таблиця 1

Критеріальні блоки оцінки якості освіти (за Ю.А.Конаржевським)

Критерії навченості	Критерії особистісного і фізичного розвитку	Динамічні й процесуальні компоненти	Статистичні процесуальні дані
<ul style="list-style-type: none"> ▪ рівень оволодіння технологією розумової праці; ▪ знання учнями фактичного матеріалу; ▪ уміння використовувати на практиці отриманий матеріал; ▪ уміння самостійно добувати знання. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ рівень вихованості; ▪ особливості фізичного виховання; ▪ особливості розумового розвитку; ▪ навички й уміння розумової праці; ▪ ставлення до навчання; ▪ інтереси, плани, вольові якості. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ діяльність адміністрації з управління; ▪ стан методичної роботи; ▪ стан якості викладання; ▪ стан педагогічної допомоги дитячим організаціям. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ стан відвідуваності навчальних занять; ▪ діяльність колективу щодо організаційного забезпечення законодавства в галузі освіти.

Л.Л. Редько розглядає критерії й показники в розвитку особистості на різних щаблях освітнього комплексу й ставить їх у пряму залежність від системи управління якістю освіти (проектовані цілі, зміст діяльності суб'єктів освіти, управлінські рішення, форми й види контролю). У зв'язку з чим автор приходить до необхідності розробки критеріїв оцінки якості самої системи управління освітою. Теоретичне осмислення й визначення категорії "якість" у системі управління комплексом здійснюється через аналіз змісту освіти, управлінських рішень у сфері людських ресурсів і якостей функціонування цілісної системи управління.

Критеріями й показниками якості системи управління виступили: у змісті освіти – наявність у ньому регіонального компонента, що враховує полікультурність, міжнаціональність, традиції, його відповідність державному освітньому стандарту, забезпечення варіативності програм, спеціальностей, орієнтованості змісту на культурні цінності; наявність

додаткових спеціальностей, орієнтованості змісту на культурні цінності й ін.

А.П. Сгоршин пропонує використовувати концептуальну схему шести груп критеріїв якості вищої освіти, таких як: кваліфікація професорсько-викладацького складу; навчально-методичне забезпечення, методи й технології навчання; матеріально-технічна база; інтелектуальний потенціал; студенти; випускники. Ці критерії зрозумілі й без подальшої розшифровки й деталізації й дозволяють сформувати систему якості освіти.

У програмному документі ЮНЕСКО за назвою "Реформа й розвиток вищої освіти" (1995р.) визначені три критерії якості освітньої діяльності:

а) якість персоналу, що визначається ступенем академічної кваліфікації викладачів і наукових співробітників ВНЗ. Якість персоналу і якість освітніх програм у поєднанні процесу викладання й наукових досліджень, за умови їхньої відповідності суспільному попиту, визначають академічну якість змісту навчання;

в) якість підготовки студентів - за умови диверсифікованості освітніх програм, подолання багатопланового розриву, що існує між середньою і вищою освітою, і підвищення ролі механізмів навчально-професійної орієнтації й мотивації молоді;

с) якість інфраструктури й "фізичного навчального середовища" вищих навчальних закладів, що охоплює "всю сукупність умов" їхнього функціонування, включаючи комп'ютерні мережі й сучасні бібліотеки, що може бути забезпечене за рахунок адекватного фінансування.

Європейський центр з вищої освіти (СЕПЕС) ЮНЕСКО відносить до критеріїв оцінки якості освіти:

- інституціональну місію й мету навчального закладу;
- параметри освітньої моделі;
- певні стандарти даної програми або дисципліни.

Незважаючи на розходження дослідницьких підходів, їх поєднує та обставина, що автори *виділяють результуючі й процесуальні* критерії якості (Г.А. Бордовський, А.А.Нестеров, Є.І.Сахарчук, С.Ю. Трапцін і ін.), що пояснюється тим, що якість процесу закономірно призводить до високої якості результату, а зміна вимог до якості результату, у свою чергу, обумовлює необхідність адекватних змін у вимогах до якості процесу.

Ю.А.Лобейко, О.А.Катуржевська розглядаючи проблеми якості вищої освіти також ураховують критерії, що охоплюють у єдності як якість результату, так і якість процесу. Це дозволило їм побудувати комплексну систему критеріїв якості освіти у вищому навчальному закладі. Вони виокремлюють два блоки критеріїв якості освіти: 1) критерії якості результату (успішність; особистісні якості студентів); 2) критерії якості функціонування освітнього процесу (цільове, змістове, технологічне, ресурсне, організаційне забезпечення). Кожний критерій конкретизований у певних показниках.

Аналіз літературних джерел виявив, що *результати освіти* поділяються на три групи. Перша група - результати освіти, які можна *визначити кількісно*, в абсолютних чи відносних величинах, або в яких-небудь інших, але обов'язково вимірюваних параметрах. Друга група - результати освіти, які можна *вимірювати лише кваліметрично*, тобто якісно, описово чи у вигляді бальної шкали, де будь-якому балу відповідає певний рівень вияву якості. Третя група - результати освіти, які *неможливо легко і явно виявити*, бо вони часто невидимі, тому що стосуються внутрішніх, глибинних переживань особистості учня [5, с. 52].

Таким чином, можна зробити висновок, що там, де неможливо чітко зафіксувати результати освіти, там і аналіз, і управління не можуть бути чіткими: вони мають здогадний, приблизний, орієнтовний характер.

Під час дослідження з'ясовано, що *критерії оцінки якості освіти* науковці умовно поділяють на чотири групи: *критерії факту* - кількісні показники; *критерії якості* - дають уявлення про глибину і міцність процесів, що відбуваються у людини; *критерії ставлення* — дають змогу висновувати про мотиви поведінки і дії про вибір, який здійснює людина; *критерії часу* - показують стійкість у часовому вимірі знань, умінь і навичок студентів, їхніх звичок, рис характеру тощо [8, с.82].

Взявши за основу створення системи комплексного оцінювання якості освіти у вищому навчальному закладі процесний підхід, треба стосовно кожного процесу розглядати три групи показників:

1) показники *умов* (потенціал) - вхідні показники процесу, включаючи пов'язані з регламентом і ресурсами процесу;

2) поточні показники, що характеризують хід виконання процесу;

3) показники *результатів* процесу - вихідні показники.

С.Ю. Трапцін, О.А.Гранічина, взявши за основу процесну модель діяльності ВНЗ, пропонують здійснювати оцінювання діяльності вищого навчального закладу за трьома напрямками: оцінка умов функціонування ВНЗ, оцінка поточних показників реалізації процесів діяльності вищої й оцінка результатів діяльності ВНЗ. Звичайно, перший і третій напрямки є загальними й для всіх класичних методик оцінювання якості, але крізь призму процесного підходу зміст оцінок може бути зв'язаний з конкретними процесами діяльності ВНЗ.

Оскільки освітній процес є одним з основних процесів діяльності ВНЗ, то оцінювання якості освіти у ВНЗ, на нашу думку, також доцільно здійснювати за трьома напрямками: оцінка умов здійснення освітнього процесу у ВНЗ, оцінка поточних показників реалізації освітнього процесу у ВНЗ й оцінка *результатів* освітнього процесу.

Критерії якості результату освітнього процесу дозволяють визначити рівень підготовленості майбутніх фахівців, а *критерії якості умов і самого процесу* — здійснювати координацію діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу щодо реалізації цілеспрямованих впливів на процес.

Оскільки основною метою підготовки майбутнього фахівця ми розглядаємо його професійну компетентність, то якість результатів представимо, виходячи із семантичного трактування даної дефініції: як інтегральну характеристику професійних і особистісних якостей майбутнього фахівця. Отже, *група критеріїв якості результатів* буде призначена для відстеження професійних і особистісних якостей майбутніх фахівців.

З огляду на багатогранність моніторингу, ми вважали за необхідне виділити основні критерії, розробити комплекс

оптимальних показників кожного з них, щоб забезпечити цілісність і всебічність оцінки якості освіти.

Критеріальний комплекс містить у собі три групи, конкретизовані в найважливіших показниках.

1. Критерії якості *умов* здійснення освітнього процесу зводяться до оцінки наступних об'єктів: потенціал абітурієнтів ВНЗ; кадровий потенціал; навчально-методичне й дидактичне забезпечення освітніх програм; інформаційний і бібліотечний ресурси; задоволеність студентів і співробітників соціальними умовами; матеріально-технічне забезпечення; якість викладання; науковий і інноваційний потенціал.

2. Критерії якості реалізації освітнього *процесу* у ВНЗ: забезпечення лідируючої ролі керівництва ВНЗ у питаннях якості й постійного поліпшення всіх аспектів діяльності ВНЗ; забезпечення відповідності місії, бачення, основних цінностей політики й стратегії ВНЗ поставленим цілям; реалізація освітніх програм; реалізація академічної мобільності; здійснення навчально-виховної роботи; здійснення різних видів практик студентів; здійснення загального менеджменту у ВНЗ, включаючи управління персоналом, інфраструктурою, матеріальними й інформаційними ресурсами, технологіями й т.п.; реалізація внутрішньої гарантії якості.

3. Критерії якості *результатів* освітнього процесу у ВНЗ: результативність набору студентів; успішність студентів, ступінь їхньої навченості; готовність студентів до продовження освіти; рівень сформованості професійних компетенцій; рівень сформованості професійних якостей; задоволеність роботодавців; результати, яких домогся ВНЗ відносно запланованих цілей підвищення якості підготовки фахівців.

Отже, представлений в статті комплекс критеріїв оцінювання якості освіти у ВНЗ базується на існуючих моделях, що лежать в основі стандартних процедур комплексної оцінки якості освіти у навчальному закладі. Однак принциповою особливістю описаного нами комплексу є процесний підхід, що дозволяє розглядати й контролювати якість освіти у вищому навчальному закладі як комплексну системну цілісну характеристику, яка віддзеркалює всю багатогранну діяльність ВНЗ як сукупність взаємозалежних процесів.

Завдання подальшого дослідження полягає в удосконаленні й формалізації критеріїв оцінки якості вищої освіти. При цьому виразимо думку, що повна формалізація критеріїв якості навряд чи можлива без побудови їхньої цілісної системи, тому що в оцінці інтелектуальної діяльності існують аспекти, що важко піддаються формалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – 5-е изд. – СПб.: Издание автора, 1991. – 1370 с.
2. Курило В. С. Моделирование системы критериев оценки развития освіти в регионе / В. С. Курило // Педагогика і психологія. – 1999. – № 2. – С. 35–39.
3. Низков А. А. О критериях оценки знаний, умений и навыков студентов / А. А. Низков // Проблемы высшей школы. – 1980. – Вып. 40. – С. 36–41.
4. Новый тлумачний словник української мови / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконті, 1998. – 351 с.
5. Управление качеством образования: Практико-ориентированная монография и методическое пособие / [Под ред. М.М. Поташника]. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 448 с.

Подано до редакції 26.09.11
